

Tarvitseeko sosiaalinen elvytystä?

Mikko Mäntysaari
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto

“Sosiaalisen” käsite muuttuu, ja on muuttunut aina

Mitä on sosiaalinen

- “Sosiaalinen” on yhteiskuntatieteiden peruskäsitteitä, joka on periaatteessa helposti ymmärrettävä, mutta jonka sisältö on vaikea paikallistaa. Taustalla on yhteiskunnan käsite, joka syntyi suomen kieleen käsitteiden “skifteslag” ja “samfällighet” käännökseksi (Pietari Hannikainen 1847)
- Sosiaalinen sosialismin mielessä on käsitteenä vakiintunut 1840-luvulla. Voi olla mahdollista, että sosialismilla ja sosiaalihuollolla on käsitteinä jotakin tekemistä keskenään.
- Sosiaalitieteiden klassikot ovat pohtineet sosiaalisen olemusta: Durkheim (sosiaalista on selitettävä sosiaalisella), Marx (yhteiskunnallinen oleminen määrittää sosiaalisen tajunnan), Weber (sosiaalisen toiminnan ymmärtäminen edellyttää yksilöiden toiminnalle antamien merkitysten tutkimusta).
- En käy tässä pohtimaan sosiaalisen olemusta (ydintä), jos sellaista onkaan.

Eino Kuusi: “Keskinäisen riippuvuuden ja tuen ajatus”

- Yhdyssanan edellinen puoli sosiali (latinalaisista sanoista socius = osaveli, toveri, ja societas = kumppanuus, yhdyskunta) tarkoittaa taas sellaista, joka koskee ihmisten elämistä toisiinsa liittyneenä yhdyskuntana. **Tähän sanaan liittyy tavallisesti ihmisten toinen toisistaan riippuvaisuuden ja keskinäisen tukemisen ja avunannon ajatus.** Toisinaan käytetään kyllä sanaa 'sosiaalinen' merkitsemään vain yhteiskuntaa koskevaa, ilman mitään siveellistä väritystä, 'individuaalisen' ja 'individualistisen' vastakohtana, jotka sanat merkitsevät yksilöllistä, yksilöä koskevaa, yksilön etua silmälläpitävää. 'Sosiaalinen' tässä merkityksessä on sama kuin yhteiskunnallinen, yhteiskunnan etua silmälläpitävä. Tavallisempaa on kuitenkin, että tähän sanaan liittyy se keskinäisen yhteistunnon, keskinäisen avunannon merkitys, joka juuri sanalla socius (= toveri) on. " (Kuusi 1931a, 13.)

Vaivaishoidosta hyvinvointiin

- Sosiaalihuollon tarkoittama “sosiaalinen” on ollut aikaisemmin “vaivainen” ja “köyhä”, vrt. vaivaishoitoasetus, köyhäinhoitolaki. Olemassaolevassa lainsäädännössä on edelleen viittaus vaivaishoitoon (elinkeinovapauslaki 1919)
- “Sosiaalipoliittisella” sosiaalisella on siis merkityksiä, joita em. poliittisella tai yleisellä yhteiskuntatieteellisellä sosiaalisella ei ole suoraan ollut.
- Sosiaalipolitiikka on sekin käsitteenä aika kimurantti, koska se viittaa yhtä aikaa oppialaan ja käytännön toimintaan.
- “Sosiaalipoliittinen” on viime vuosien kuluessa yhä useammin korvautunut muilla käsitteillä, kuten vaikkapa hyvinvointi-alkuisilla termeillä.

Sosiaalisen korvaavat käsitteet

- On kiinnostavaa nähdä, miten sosiaalisen käsite katoaa ja/tai korvataan toisilla käsitteillä. Ei ole aivan selvää, onko tällä käsitteenmuutoksella suurta merkitystä.
- Puhutaan hyvinvointipalveluista. Englanniksi tämä voisi olla “welfare services” ellei welfare käsitteenä englanninkielisissä keskusteluissa kantaisi ikävää sosiaalihuollollista sivuvivahdetta.
- Amerikkalaisessa keskustelussa käytetään joskus käsitettä ‘personal social services’ tai ‘human services’.
- Erityisesti tämä ‘human services’ on kiinnostava. Se voisi viitata johonkin sellaiseen kuin vaikkapa latinankielisten tekstien käännöspalveluun (jos kyse olisi yliopistollisesta palvelusta).

Sosiaalisen rapautuminen

- Joissakin puheenvuoroissa sosiaalisen ajattelun olevan kriisissä. Miksipä ei -- sellaiselle kannalle näyttäisi olevan perusteita joillakin yhteiskunnallisen solidaarisuuden heikkenemistä osoittavilla indikaattoreilla.
- Vaikkapa verenluovutusta voisi käyttää tällaisena esimerkkinä. Suomen veripalvelun tiedot osoittavat, että viimeisen kymmenen vuoden aikana verenluovuttajien määrät ovat olleet laskusuunnassa. Tämä voi kuitenkin johtua hoitokäytäntöjen muutoksista ja siitä seuranneesta veren kysynnän laskusta.
- Mikään itsestään selvyys sosiaalisen näkökulman heikkeneminen ei kuitenkaan ole. Myöskään mikään patenttilääke “sosiaali” ei ole. Jos vastaus on sosiaalisen (lujittaminen), mikä on kysymys? (Leena Eräsaari)

Sosiaalihuollon lainsäädäntö uudistuu

Lainsäädännön uudistaminen

- STM asettanut sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamista pohtivan työryhmän.
- Ryhmässä pyritään kohtalaisen tiiviin perustelujen pohdinnan jälkeen tekemään esityksiä uusista laeista. Mahdollisesti ryhmä aloittaa vanhustenhuoltoon liittyvistä laeista.
- Vanhusten palvelut onkin hyvä lähtöpiste. Yleisessä yhteiskunnallisessa keskustelussa tunnistetaan yksittäisten palveluiden ongelmia, mutta ei kovinkaan laajasti keskustella periaatteista.
- Aikaisempi yksimielisyys esimerkiksi sosiaalipalvelujen käsitteen rajoista on muuttunut. Onko esimerkiksi lasten päivähoito edelleen sosiaalipalvelu, entä vanhustenhuollon palvelut?

Lainsäädännön menneet vaiheet

- Vaivaishoitoasetus (1852; 1879), köyhäinhoitolaki (1922)
- Sosialihuollon hallintolaki 1950
- Sosiaalihuollon periaatekomitea I (1968)
- Sosiaalihuoltolaki 1983
- Nykytila: monia lakeja, täydennyksiä, korjauksia. Lainsäädännön kokonaisuudistusta tarvitaan.

Kolme vanhaa ja tärkeää periaatetta

- Sosiaalihuollossa on perinteiden mukaan kysymys
 - ☑ **Viimesijaisista palveluista.** Sosiaalihuolto ei voi valita asiakkaitaan, vaikka kaikki muut valitsisivat.
 - ☑ **Tarpeenmukaisuudesta.** Sosiaalihuollon palveluita saa, jos niitä todella tarvitsee, ja toisaalta *vain* tarpeeseen.
 - ☑ **Yksilökohtaisista palveluista.** Palveluiden kohteena on yksilö tai perhe, ei kokonainen väestöryhmä.
- Ongelma: nykyinen sosiaalihuolto ei ole viimesijaista, yksilökohtaista ja tarpeenmukaista, ei ainakaan aina.

Sosiaalipalvelujen sisällöstä

- Sen ratkaisemiseksi, ovatko päivähoito ja vanhusten tarvitsemat palvelut sosiaalipalveluja, meidän pitäisi oikeastaan tietää, mitä sosiaalipalveluilla tarkoitetaan.
- Richard M. Titmuss määrittelee sosiaalipalvelut näin: “We may regard the labels ‘social services’ and ‘social welfare’ as broadly synonymous” (Social policy, p 47). Alempana hän tarkentaa: sosiaalipalveluista puhutaan kahdessa selvästi toisistaan poikkeavassa mielessä
 - 🌐 sosiaalipalvelut sosiaalisten ongelmien ja patologioiden korjaamisen palveluina -- residuaali malli.
 - 🌐 sosiaalipalvelut eräiden yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttäjinä riippumatta yksilöitä tai perheitä koskevista arvoarvostelmista, eli siitä onko kyse sosiaalisista ongelmista vai ei. (universalistinen malli).

-
- Eli hänelle sosiaalipalvelut olivat universalistisia palveluita.
 - “Services for the poor are poor services” -- sosiaalipalvelut tulee taata kaikille ja mahdollisimman vähän leimaavina. Leimaavien palveluiden tuottamista Titmuss piti ihmisoikeuksien loukkaamisena.
 - Silti Titmusskin ajatteli, että sosiaalihuollon palvelut ovat luonteeltaan (osittain) selektiivisiä, eli niitä tarvitaan täydentämään universaaleja palveluita.
 - Sosiaali- ja terveysministeriön esitteessä vuodelta 2006 todetaan, että "Suomessa sosiaalihuollolla tarkoitetaan lainsäädännössä kunnille säädettyjen toimintojen kokonaisuutta, johon kuuluvat koko väestön yleiset sosiaalipalvelut, eräiden väestöryhmien erityispalvelut sekä sosiaalihuollon toimeentuloturva." (STM 2006)

Stakesin perintö velvoittaa

Paikallinen, alueellinen ja valtakunnallinen

- Sosiaalihuollon lainsäädäntö on lähtenyt aiemmin siitä, että sosiaalihuoltoa toteutetaan paikallisella, alueellisella ja valtakunnallisella tasolla.
- Sosiaalihuollon hallintolaissa (1950-1983) paikallistasoisesta sosiaalihuollosta vastasi sosiaalilautakunta, aluetasoisesta lääninhallitus ja valtakunnallisesta sosiaalihalitus. Valtakunnallisellakin sosiaalihuollolla oli “erityispalveluita”, kuten esimerkiksi valtion koulukoteja. Ennenkaikkeaa valtakunnallinen tehtävä oli kuitenkin sosiaalihuollon paikallisen toteuttamisen valvontatehtävä.
- 1960-luvun lopulla vakiintui ajatus, että sosiaalihuollon kohdeongelmissa ei ole kysymys yksittäisen ihmisen ja perheen (moraalisista) ongelmista, vaan pikemminkin yhteiskunnallisista ongelmista, joihin oli keskeisesti yhteiskunnallisia syitä. Tämän vuoksi paikallista tasoa laajempi, alueellinen ja valtakunnallinen näkökulma koettiin tärkeäksi.

Sosiaalihuolto on ollut moderneinta Suomea

- Sosiaalihuollon “imago” on pitkään ollut vanhakantainen, kankea ja kontrolloiva ihmisten luukuttaja. Mielikuva ei ole pitkään aikaan vastannut todellisuutta.
- Väitän, että sosiaalihuolto on ollut suomalaisen julkisen hallinnon edelläkävijä monessa asiassa. Esimerkiksi voin nostaa vaikkapa asiakaslähtöisyyden, laadunhallinnan, palveluiden monituottajamallien luomisen, matriisiorganisaatiot, perinteisten asiantuntijuusmallien kyseenalaistamisen. Näiden kaikkien edistämisessä Stakesilla oli huomattava panos.
- Stakes nosti esiin yhteiskunnallisia ongelmia ja ainakin koetti kehittää myös ratkaisuvaihtoehtoja. Tiedontuotannollaan Stakes on varmasti ollut maailman huippua. Esimerkiksi sotka-tietokantaratkaisut ovat hieno esimerkki innovatiivisuudesta ja demokraattisuudesta.

Pilliinviheltäjä

- Joulukuussa 1992 toimintansa aloittanut Stakes toimi tärkeänä tiedontuottajana tuolloisen laman seurauksista kansalaisille ja myös palveluiden tuottajille.
- Nälkäprojekti toi julkisuuteen ruoanpuutteen, jota silloinen julkisuus ei aluksi halunnut uskoa todeksi. Oli vaikea uskoa, että Suomessa tosiaankin oli ihmisiä, joilla oli ainakin ajoittain nälästä omakohtaista kokemusta.
- Joskus kannanotot olivat hankalia. Esimerkiksi aktivoivien toimenpiteiden kytkeminen sosiaalihuollon toimintaan synnytti ristiriitaisia arvioita.
- Stakesin johdossa keskusteltiin yhteisten linjausten tarpeellisuudesta, mutta kovin tiukasti yhtenäisiin kantoihin ei tutkijoita kuitenkaan ohjattu.

Alueellinen vai paikallinen palvelutuotanto

- Sosiaalihuollon toteuttamisessa on perinteisesti ollut kyse yhteisön toiminnan järjestämisestä. Sosiaalihuoltolaki rakennettiin monijäsenisen lautakunnan järjestämien palveluiden idealle. Yhdyskuntatyö oli tärkeää ainakin yhteisösosiaalityön näkökulmasta.
- On vaikea nähdä, miten keskussairaapiirien kokoisilla yhteistoiminta-alueilla järjestettävä sosiaalihuolto voisi säilyttää yhteisönäkökulman.
- Pikemminkin vaarana voisi olla suurtuotanto. Mitä muita hyötyjä suuralueiden luomisessa voidaan nähdä kuin se, että sosiaalipalvelut koottaisiin entistä suurempiin yksiköihin? Järjestettäisiinkö vanhainkotipalvelut koko maassa ns Koukkuniemen mallin mukaisesti? Kuinka yhteisönäkökulmaa voitaisiin silloin edistää.

STAKESista tuli THL

- Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes yhdistyi vuoden 2009 alussa Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitokseen.
- Merkitseekö “sosiaali- ja terveysalan” korvautuminen “terveydellä ja hyvinvoinnilla” olennaista politiikan muutosta?
- Tällaista on aavisteltu. Tutkimusprofessori Jussi Simpura on todennut, että sama kehitys, eli sosiaali-alkuisten sanojen syrjäytyminen hallinnollisista nimistä näkyy muuallakin, esimerkiksi Norjassa, jossa entisen sosiaaliministeriön hallinnonalalta “sosiaalikäsitteet” ovat kadonneet kokonaan. Ruotsissa tosin uskotaan edelleen sosiaalihalitukseen.
- Voi kysyä, onko tällä väliä. Oma kantani on, että ehkä jonkun verran on väliä.

THL:lla on arvokas perintö vaalittavanaan

- Uudella instituutiolla on kasvukipuja, mutta silti muistutan, että sosiaalihuollon kehittäjänä THL:n toimintaan kohdistuu vahvoja odotuksia. Valtakunnallinen sosiaalihuollon kehittämismvastuu on nyt THL:lla.
- Stakesin sosiaalihuollon asiantuntijoiden joukko vaikutti vuosien mittaan supistuvan. Ehkä kyse oli organisaation kasvun aiheuttamasta näköharhasta. Maisa Maaniittu ja Matti Heikkilä jättivät suuret saappaat täytetäviksi.
- STM julkaisi aikanaan Sosiaalista aikakauskirjaa, jonka puolitieteellinen ote korvattiin sittemmin Stakesin julkaisemilla Yhteiskuntapolitiikalla ja Dialogilla. Dialogin tilalle on tullut koko STM:n hallinnonalan yhteinen Tesso-lehti.
- Säilyykö kriittinen ote jatkossakin? Voidaanko THL:n julkaisuissa arvostella kulloisenkin hallituksen sosiaalipolitiikkaa, jos syytä arvosteluun ilmenee?

Yhteenvettoa -- sosiaalisen elvystä tarvitaan!

Mihin huomio kiinnitetään?

- Tuskin ihmisten yhteistyö ja vastikkeeton auttaminen ovat kadonneet maailmasta. Siten sosiaalinen ei toki ole kuolemassa.
- Sosiaalityön näkökulmasta kannattaa kuitenkin kysyä, mihin huomio kiinnitetään. Tarkastelemmeko pelkästään yksilöiden ja perheiden selviytymistä (kuluttajuutta) vai myöskin koululuokkien, asuinalueiden ja työyhteisöjen toimivuutta.
- Sosiaalihuollon palvelujärjestelmä on rakennettu yksilökohtaisten palveluiden idealelle, ja sama koskee hallintoa ja palvelujen kustannuksia. Kannattaa huomata, että näin ei tarvitse välttämättä olla, vaan palvelujen järjestämisessä voidaan lähteä liikkeelle myös yhteisöjen vastuusta ja omistusoikeudesta. Se edellyttäisi kuitenkin suurta muutosta ajattelussa. En ole varma, millaisiin seurauksiin yhteisöjen vallan ja vastuun kasvattaminen sosiaalihuollossa johtaisi.

Itsehallinto ja sosiaalihuolto

- Pohjoismainen paikallishallinto on rakentunut yhteisöjen vastuun, velvollisuuksien kantamisen mutta myös niiden määrittelyoikeuden varaan. Tällainen itsehallinnollinen päätäntävalta ei enää tunnu ohjaavan palvelujärjestelmän rakentamista. Terveystieteiden huollon kohdalla tämä ehkä on ymmärrettävääkin. (Ruotsi on sosiaalihuollossakin etenemässä näyttöön perustuvien hoitokäytäntöjen velvoittavaan määrittelyyn).
- Voisiko kuitenkin olla syytä pysähtyä arvioimaan vanhaa itsehallinnon periaatetta ennakkoluulottomasti.
- Seurauksena voisi olla alueellisten erojen kasvu palveluissa, mutta yhteisöjen tiukempi sitoutuminen palveluiden kehittämiseen. Tällä tavalla sosiaalihuollon keskeisille ideoille toverillisesta auttamisesta voitaisiin saada uutta kestävyyttä.